

Михайлик Д. О.,
прокурор Вишгородського відділу
Києво-Святошинської місцевої прокуратури Київської області

МІСЦЕ ІНСТИТУТУ УМОВНО-ДОСТРОКОВОГО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

INSTITUTE LOCATION PAROLE FROM SERVING A SENTENCE IN THE PENAL PROCESS OF UKRAINE

У статті розкрито місце інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у кримінально-виконавчому процесі України. Висловлені пропозиції щодо змін у чинному законодавстві з метою його удосконалення.

Ключові слова: інститут, умовно-дострокового звільнення, покарання, кримінально-виконавчий процес, удосконалення.

В статье раскрыто место института условно-досрочного освобождения от отбывания наказания в уголовно-исполнительном процессе Украины. Высказаны предложения по изменениям в действующем законодательстве с целью его совершенствования.

Ключевые слова: институт, условно-досрочное освобождение, наказание, уголовно-исполнительный процесс, усовершенствование.

The article deals with the institution of early conditional release from serving a sentence in the criminal enforcement process in Ukraine. Suggestions for changes in the existing legislation with a view to its improvement.

Key words: institute, grant of parole, punishment, criminal enforcement process, improvement.

Серед значущих заохочувальних інститутів для засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, слід назвати міжгалузевий інститут умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, який містить норми кримінального, кримінально-виконавчого і кримінального процесуального права. Багато вітчизняних і зарубіжних вчених визнають інститут умовно-дострокового звільнення важливим засобом стимулювання поведінки.

Соціально-правову сутність умовно-дострокового звільнення можна пояснити таким положенням. Так, мета покарання може досягатися до закінчення призначеного судом строку покарання, що зумовлює втрату будь-якого сенсу подальшого його виконання, стаючи навіть шкідливим. Виникає потреба в достроковому припиненні реалізації покарання.

Саме кримінальне, кримінальне процесуальне та кримінально-виконавче законодавство України таку можливість суду надає за допомогою умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, що відіграє суттєву роль, даючи можливість засудженому самостійно скоротити час відбування покарання, порівняно з тим строком, що призначений за вироком суду.

Метою статті є визначення місця інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у кримінально-виконавчому процесі України.

Теоретичною основою написання статті стали праці відомих вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких чільне місце посідають В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, М.Я. Гуцуляк, О.В. Дашенко, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, О.М. Звенигородський, С.Й. Зельдова, І.І. Журова, Д.В. Казначєєва, О.Г. Колб, В.О. Меркулова, О.С. Міхлін, В.Г. Павленко, М.С. Пузирьов, Є.О. Письменський, М.С. Пузирьова, М.В. Романова,

В.П. Севостьянова, В.В. Скибицького, М.І. Скригонюк, А.Х. Степанюк, Ю.М. Ткачевський, В.М. Трубников, С.І. Халимон, О.О. Шкута, І.С. Яковець.

Віддаючи належне їх досягненням та використовуючи їх у статті, ми не тільки певним чином розкриваємо їх, а і констатуємо, що інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у кримінально-виконавчому процесі України, на жаль, приділено недостатньо уваги.

На нашу думку, інститут умовно-дострокового звільнення від відбування покарання сприяє більш ранньому поверненню засудженого в соціум, забезпечуючи поступовий перехід від режимних обмежень покарання до законослухняного способу життя на волі. Одночасно, як зазначає у власному дослідженні Є.О. Письменський, з цим не тільки зменшується несприятливий вплив покарання на засудженого, але й згладжуються його негативні наслідки, що випробовує на собі суспільство [1, с. 164].

Невипадково особливу роль умовно-дострокове звільнення відіграє у кримінально-виконавчому процесі відбування одного з найсуворіших видів покарань – позбавлення волі на певний строк. Саме такої думки дотримуються О.В. Безпалюк, А.П. Гель, тому що цей інститут дає змогу засудженому ще задовго до закінчення строку покарання повернутися з умов суворої фізичної ізоляції до суспільства, відновити свої ще не до кінця втрачені соціально-корисні зв'язки та стати повноцінним членом суспільства [2, с. 71].

Доречно звернути увагу на позицію зарубіжного вченого Ю.М. Ткачевського, який вважає, що відмова від умовно-дострокового звільнення не тільки суперечить закону, а й може певною мірою підірвати віру в його реальну можливість, що здатне завдати шкоди виправленню засуджених [3, с. 50–51].

З іншого боку, не виключено, що довільне застосування умовно-дostroкового звільнення до осіб, які не довели свого виправлення, завдає ще більшої шкоди діяльності кримінально-виконавчої системи держави.

Отже, звільнення порушників режиму, осіб, які не виправилися та не намагаються цього робити, позбавляє засуджених стимулу до правомірної поведінки та сумлінної праці. У них може скластися думка про те, що досить відбути частину призначеного судом строку покарання, й незалежно від поведінки чи успіхів у праці відбудеться умовно-дostroкове звільнення.

Як засвідчує вивчення статистичних даних, у 2015 р. за вироками, що набрали законної сили, були раніше судимими і мали незняту або непогашену судимість 41,5 тис. осіб, або 24,6% (у 2013 р. – 25,1%); із них раніше були звільнені умовно-дostroково 9,7 тис. осіб, або 23,2 % (у 2014 р. – 24,6%) [4].

Таким чином, незважаючи на широке поширення розглядуваного виду звільнення від відбування покарання, виникає питання про якість його застосування на практиці. Вищезазначені статистичні дані дають підстави вважати, що зберігається тенденція зростання рівня рецидиву серед осіб, звільнених від відбування покарання, і, відповідно, умовно-дostroкове звільнення не здійснює необхідного впливу на засуджених.

Не в останню чергу це пов'язано з недосконалістю законодавчих норм, що регламентують умовно-дostroкове звільнення. Так, у ч. 2 ст. 132 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) передбачено, що засуджені до позбавлення волі, які стали на шлях виправлення або сумлінною поведінкою і ставленням до праці та навчання довели своє виправлення, можуть бути у встановленому законом порядку представлені до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким або, як вважає І.І. Журова [5, с. 106], до умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання.

Доречно звернути увагу на те, що у кримінально-виконавчому процесі застосування умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання вимагає обов'язкової наявності двох підстав, які в юридичній літературі зазвичай називають *матеріальною* (фактичною) та *формальною* (правовою). Саме єдність матеріальної та формальної підстав є тією основою, за наявності якої може бути ухвалено рішення про зміну правового статусу засудженого.

Крім того, таке поєднання підстав цього виду звільнення від відбування покарання, на думку зарубіжного вченого С.В. Маликова, забезпечує досягнення цілей покарання й дає змогу докладно вивчити засудженого, а останньому надає час довести своє виправлення. Водночас їх єдність обґрунтовується й тим, що окремо вони не спричиняють тих правових наслідків, які можуть виникнути за їх сукупності [6, с. 85].

Отже, *матеріальна* підстава відображає її якісну характеристику та полягає в тому, що засуджена особа виправилась, і це доведено нею під час від-

бування покарання. При цьому слід зазначити, що окремі вчені не погоджуються з думкою, згідно з якою підставою умовно-дostroкового звільнення є виправлення засудженого під час відбування покарання, оскільки вона нібито не узгоджується з умовним характером цього звільнення.

Зокрема, слід підтримати думку вітчизняного вченого О.В. Дащенко про те, що особу, якщо вона виправилася, логічно остаточно звільнити від заходів кримінально-правового впливу, оскільки продовження реалізації кримінальної відповідальності в цих випадках недоцільне [7, с. 9]. Отже, наявні недоліки у формулюванні матеріальної підстави досліджуваного заохочувального інституту засуджених засвідчує, що суди не завжди чітко розуміють, що складає матеріальну підставу умовно-дostroкового звільнення й замість констатації доведеної виправлення відзначають повне, остаточне або тверде становлення на шлях виправлення.

Зокрема, рішенням Володимир-Волинського міського суду Волинської області засуджена особа була умовно-дostroково звільнена від відбування покарання у виді виправних робіт з огляду на те, що за час відбування покарання вона повністю стала на шлях виправлення [8]. У постанові Миколаївського районного суду Миколаївської області від 24 лютого 2010 р. зазначається, що засудженого можна звільнити умовно-дostroково від покарання як такого, що твердо став на шлях виправлення [9].

Очевидно, що така ситуація не сприяє виправленню засудженого і створює складнощі у роботі судів при застосуванні зазначеного заохочувального інституту. Із практики діяльності установ Міністерства юстиції України випливає, що при застосуванні до засудженого відповідної заохочувальної норми (зокрема, ст. 81, 82 Кримінального кодексу України (далі – КК України), ст. 100, 101 КВК України) адміністрація колонії не звертає суттєвої уваги на відповідний ступінь виправлення (головне, щоб засуджений не мав непогашених або незнятих заходів стягнення, тобто його поведінка має бути просто правослухняною), а керується формальними підставами.

Тобто більшою мірою застосування до засудженого умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким або зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі залежить від строків, зазначених у ч. 3 ст. 81, ч. 4 ст. 82 КК України, ч. 1 ст. 101 КВК України.

У зв'язку з цим у судовій та іншій правозастосовній практиці залишаються суттєві розходження з приводу того, які критерії та показники є визначальними при прийнятті рішення про застосування того чи іншого заохочувального інституту. Як наслідок, це негативно впливає на дотримання принципів законності, справедливості, гуманізму та перешкоджає процесу виправлення і ресоціалізації засуджених. Тому слід конкретизувати показники оцінки поведінки засуджених, які відповідають їх умовно-дostroковому звільненню від відбування покарання.

Враховуючи те, що у вітчизняній правовій системі питання застосування заохочувальних інститутів (у тому числі умовно-дostroкового звільнення) до засуджених в установах виконання покарань Міністерства юстиції України мають колізійний характер, вважаємо за доцільне звернутися до зарубіжного досвіду з означеного питання. Зокрема, в Росії в усіх виправних установах (далі – ВУ), крім виправних колоній особливого режиму для засуджених, які відбувають довічне позбавлення волі, та лікувальних ВУ, застосовується система соціальних ліфтів.

Назва цієї системи у Росії введена вперше на пострадянському просторі та, як ми вважаємо, не є аналогом прогресивної системи виконання покарань, оскільки не враховує усіх категорій засуджених, зокрема довічників. Відповідно до «Методичних рекомендацій щодо застосування системи соціальних ліфтів у ВУ Федеральної служби виконання покарань Росії в умовах чинного законодавства» система соціальних ліфтів є механізмом зміни умов відбування покарання, зміни виду ВУ, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким видом покарання, застосування умовно-дostroкового звільнення шляхом оцінки комісією ВУ поведінки засуджених за допомогою певних критеріїв.

Відповідно до методичних рекомендацій критерії оцінки поведінки засуджених поділяються на два види: основний і додатковий. *Основний критерій* оцінки поведінки засудженого – дотримання ним порядку відбування покарання. *Додатковими* є два *критерії*: а) прагнення засудженого до психологічного коригування (корекції) своєї особистості та ініціативні заходи до ресоціалізації; б) інші події та дії, які свідчать про активну позитивну позицію засудженого.

Ці критерії успішно застосовуються у ВУ при оцінці поведінки засуджених, визначенні умов відбування покарань і застосуванні різних заохочувальних інститутів. На нашу думку, такі критерії можна використовувати і вітчизняними судами при прийнятті рішень про умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання та заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, а також органами і установами Міністерства юстиції України при зміні умов тримання засуджених до позбавлення волі.

Отже, позитивно оцінюючи досвід Росії щодо застосування системи соціальних ліфтів, 78% опитаних нами співробітників виправних колоній висловили пропозицію щодо закріплення положень про соціальні ліфти стосовно засуджених до позбавлення волі на певний строк у КВК України, а також розроблення відповідних методичних рекомендацій.

Крім того, результати нашого дослідження проблем удосконалення заохочувальних інститутів в кримінально-виконавчому процесі свідчать про те, що 37% опитаних нами співробітників вважають, що до засуджених при розгляді питання про умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання та заміну невідбутої частини покарання більш м'яким мають застосовуватися такі критерії оцінки поведінки засуджених:

1) *основний* – дотримання засудженим установленого порядку відбування покарання;

2) *додатковий* – прагнення засудженого до психологічного коригування (корекції) своєї особистості (в тому числі виконання програми психологічної корекції особистості) та ініціативні заходи до ресоціалізації (сумлінне ставлення до праці, навчання, участь у виховних заходах і поновлення соціально корисних зв'язків);

3) *додатковий* – дії, які свідчать про активну позитивну позицію засудженого (публічне розкаяння і письмові вибачення потерпілому, часткове або повне відшкодування завданої шкоди).

Основними причинами негативних рішень суду щодо застосування до засудженого умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання є:

– тяжкість вчиненого злочину і значний строк покарання;

– наявність дисциплінарних стягнень протягом усього періоду відбування покарання (незважаючи на те, що ці стягнення або погашені, або зняті дostroково);

– наявність цивільного позову, який не погашено у повному обсязі; у зв'язку з цим варто зазначити, що чинним кримінальним, кримінально-виконавчим та кримінальним процесуальними законодавством зазначений факт однозначно не визначено підставою відмови в умовно-дostroковому звільненні;

– відсутність впевненості в тому, що засуджений знову не вчинить злочин.

Доречно звернути увагу на те, що лише ч. 4 ст. 539 Кримінального процесуального кодексу України містить норму, яка, однак, також не дає однозначної відповіді на вирішення зазначеної проблеми: «У судові засідання викликаються засуджений, його захисник, законний представник, прокурор. Про час та місце розгляду клопотання (подання) повідомляються орган або установа виконання покарань, що відає виконанням покарання або здійснює контроль за поведінкою засудженого; лікарська комісія, що дала висновок стосовно питань застосування до засудженого примусового лікування або його припинення, у випадку розгляду відповідних питань; спостережна комісія, служба у справах дітей, якщо розглядається погоджене з ними клопотання, інші особи у разі необхідності».

Зазначена колізія дещо краще, на нашу думку, вирішена в Росії. Зокрема, у ч. 1 ст. 175 КВК РФ зазначено, що у період відбування покарання засуджений частково або повністю повинен відшкодувати завдану шкоду або іншим способом загладити шкоду, завдану в результаті злочину [10]. Ні для кого не є новиною, що засуджені, які відбувають покарання в органах і установах Міністерства юстиції України і матеріали яких подаються до суду на застосування умовно-дostroкового звільнення, диференціюються за матеріальним статком.

І тому одні категорії засуджених на час судового розгляду справи про умовно-дostroкове звільнення повністю погасили цивільний позов по їх кримінальній справі, а інші – ні. І суд в останньому випадку

робить висновок про недосягнення засудженим (незважаючи на позитивну характеристику від адміністрації органу чи установи Міністерства юстиції України) ступеня виправлення «довів своє виправлення».

Ми вважаємо, що в такий спосіб порушуються принципи законності, справедливості, гуманізму кримінально-виконавчого законодавства, оскільки, згідно з ч. 1 ст. 6 КВК України виправлення засудженого – процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. І чинне законодавство в жодній нормі не ставить досягнення певного ступеня виправлення у залежність від певних грошових ознак, як-от об'єктивна неможливість задовольнити цивільний позов у повному обсязі на момент подання до суду матеріалів на умовно-дostroкове звільнення.

Тому з метою удосконалення практики застосування умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання доцільно підтримати пропозицію І.І. Журової про доповнення чинного законодавства такими нормами: 1) ч. 4 ст. 539 КПК України доповнити абзацом такого змісту: «*Часткове відшкодування завданої злочином шкоди не може бути підставою для відмови в умовно-дostroковому звільненні від відбування покарання. У такому разі суд вправі покласти на особу, звільнену від відбування покарання, обов'язок попросити публічно або в іншій*

*формі пробачення у потерпілого. Виконання зазначеного обов'язку не звільняє особу від подальшого відшкодування шкоди у термін, визначений рішенням суду»; 2) ч. 3 ст. 154 КВК України доповнити абзацом такого змісту: «*Після умовно-дostroкового звільнення засудженого від відбування покарання збитки, не відшкодовані ним за цивільним позовом по кримінальній справі, можуть бути стягнені за рішенням суду у встановленому законом порядку*» [11, с. 18–19].*

Наведені приклади вказують на те, що суди, по-перше, часто при вирішенні питання про те, чи наявні підстави для визнання засудженого таким, що довів своє виправлення і заслуговує на умовно-дostroкове звільнення, досліджують поведінку засудженого не в період відбування ним покарання, а на момент вчинення злочину, що призводить до помилок у застосуванні ст. 81 КК України, а по-друге, при позитивній характеристиці адміністрації установи виконання покарань Міністерства юстиції вказують на відсутність єдиного підходу у застосуванні досліджуваного заохочувального інституту та взаємодії адміністрації установи із судами.

Отже, запропоновані нами зміни до чинного законодавства у сфері застосування умовно-дostroкового звільнення, на нашу думку, сприятимуть підвищенню ефективності реалізації зазначеного міжгалузевого заохочувального інституту, виправленню і ресоціалізації засуджених.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування : [монографія] / Є.О. Письменський ; передм. М.І. Хавронюка ; наук. ред. О.О. Дудоров. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – 388 с.
2. Безпалюк О.В. Застосування інституту умовно-дostroкового звільнення / О.В. Безпалюк, А.П. Гель // Вісник Прокуратури. – 2007. – № 4. С. 70–75.
3. Ткачевский Ю.М. Замена неотбытой части наказания более мягким / Ю.М. Ткачевский // Вестник Московского ун-та. Серия «Право». – 1996. – № 1. – С. 50–51.
4. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2015 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/4034B350D7EB0B50C22578AF00236E6D?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=4034B350D7EB0B50C22578AF00236E6D&Count=500&>.
5. Журова І.І. Інститут звільнення від відбування покарання у законодавстві України : [навч. посібник] / І.І. Журова ; за заг. ред. І.Г. Богатирьова. – К. : Дакор, 2014. – 216 с.
6. Маликов С.В. Сроки в уголовном праве России: понятие, виды, характеристика : [монографія] / С.В. Маликов ; под ред. А.И. Чучаева. – М. : Проспект, 2009. – 360 с.
7. Дашенко О.В. Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О.В. Дашенко. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.
8. Справа №5-42/07 за 2007 р. // Архів Володимир-Волинського міського суду Волинської області.
9. Справа № 5-01-02/10 за 2010 р. // Архів Миколаївського районного суду Миколаївської області.
10. Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации от 8 января 1997 г. № 1-ФЗ : принят ГД ФС РФ 18 декабря 1996 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.consultant.ru/popular/uikrf>.
11. Журова І.І. Виконання органами і установами Державної пенітенціарної служби України звільнення від відбування покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / І.І. Журова. – Х., 2014. – 20 с.